

8719

Двадцать
Танцевный Хлеб

Танцевный Хлеб

Оперативле
в во "Рух"

ESP

Б
Ф-835

ІВАН ФРАНКО

983

Б. 9179
Фран.

ПАНЦІЗНЯНИЙ ХЛІБ

945

X

~~118999~~

8719

Бібліотека
Станіславського
Учительського Інституту
№ 10 Школярів

1947

О. Д. С. В.
Ім. Лесі Українки
ПЕРЕІНВЕНТАРИЗАЦІЯ
1937 р.
№ ~~42973~~

~~М. 224~~

20к

~~10т~~ 8к

КООПЕРАТИВНЕ РУХ ВИДАВНИЦТВО
ХАРКІВ — 1927

ПАНЦИЗНЯНИЙ ХЛІБ

Було це зимою в початку 1896 р. По вічу в Перемишлі запросили мене порецькві чипальники, а головно посол Новаковський, поїхати з ними до Торок. Я давно бажав бути в Торках і радо згодився поїхати, а двомилава їзда саньми по снігу, при світлі місяця була для мене радше принадною, ніж спрашною. Їхала нас спора купка. Мені прийшлося сидіти в санках Андрія Крицького, старого селянина, котрого я пізнав на вічах, як доброго бесідника. Дорогою я пізнав його ще ліпше як оповідача. Ми мали час розбалакатися, а Крицький оповідав невпомимо. Він знав усіх в селі, знав історію кожної хапи, кожного закутка, а пам'ять його сягала хоч недалеко, а все таки пару літ по-за 1848 рік. Про останні роки панщини були його оповідання власне найцікавіші, найглибше запали мені в п'ямку. Може колись мені вдасться списати їх у цілості (Крицький жие досі й дай йому боже ще жити много літ!). А тепер я передаю з пам'яти одну частину з його оповідання — не до-

ХАРКІВСЬКА ШКОЛА
ДРУКАРСЬКОГО ДІЛА
ІМ. А. БАГІНСЬКОГО

Украголовіт 375/к. Тираж 5000.
Зам. 1036.

словно, а так, як вона уформувалася в моїй пам'яті.

* * *

— Я ще був молодий, коли панщину скасували — оповідав Крицький — тільки при роки я робив її. А пропе буду ті при роки пам'ятти, доки могого житт'я. Люті часи були, паночку! Теперішня молодіж, богу дякувати, не має і поняття про те, що поді діялося. І нехай не має! Не треба їй мати, та дещо таки повинна-би знати. Те, що ви розповіли в своїх «Панських жартах», то правда, але то не вся правда. Ви того, пане, не могли знати докладно, бо вас поді ще й на світі не було. А хто того сам не бачив на свої очі, той не може собі те так легко змркувати. Подивіться на наші поля, пане! Богу дякувати, земляця благословенна, навіть найбідніший може жити, коли тільки має пару здорових рук і охоту до праці. Еміграційної гарячки ще тут не знаємо. Імо хліб житній або пшеничний, вівсом коні годуємо, голоду не перпимо. Маємо своє п'ягло, свої ковані вози, маємо в селі школу, читальню, склеп гроо мадський, а зате не маємо ані одоолихваря. Одним словом, споїмо на власних ногах, оскільки то в Галичині хлоп може спояти на власних ногах.

Та не питайте мене, як тут виглядало перед 1848 роком! Досить вам буде лиш тільки сказати, що в цілім селі не було ані однісінького воза. Тільки у пана були вози, а у хлопів тільки сани. Саньми звозили ліпом збіжжя до споділ і сіно до спогів,

на саях вивозили обірник¹⁾ на поле, на саях, чи літо чи зима, вивозили й умерлих на кладовище.

— Ну, та вмерлому байдуже. А як жили живі! Я тільки про себе скажу. Мій тато був з Медики родом, мав двоох братів, усі при були хлопці гарні, спосібні. Взяв пан одного до двору за льокая, поїхав з ним до Бродів і там програв його в карпи другому панові. Ще й досі десь там в Брідщині є фамілія Крицьких, то наші свояки. Вернув пан додому, взяв другого брата до двору, поїхав із ним до Варшави і знов десь його запропастив. То мій тато бачить, що й його жде таке саме, взяв та й утік сюди до Торок. Ніби то під одним паном було, але все воно далше від пана, і якось так йому минулося. Бідував тато дуже, оженився бідно, не було з чого жити, а тут на панщину гонять. Ледве мені дванадцять ліп минуло, мусив я йти на панщину. Ой, назнався я за при роки всякого знуцання! Не дай боже й згадувати!.. Та я не про себе вам розповім.

Був у нас у селі бідний та нещасливий чоловік, Онопрієм звали. Таки на правду, що був і бідний і нещасливий. Нині ніби-то бідніші бувають і живуть на світі, халупники без кроку поля, навіть комірники між людьми по-людськи виглядають. Тоді не те було. Онопрій мав хатину, мав огородець, мав пів прута²⁾ поля. Тепер-би то був сякий-такий господар, а поді

¹⁾ Обірник—гній.

²⁾ Прут поля—вузенька, як прут, а довга нивка, коло півдесятини.

називався пішак. Як нині бачу його! Згорблений, з запалими очима і лицем такої краски, як земля свята, босий зимою і літом, без капелюха ані шапки, принаймні я ніколи не бачив, щоби голова у нього була чим-небудь накрита; сорочка груба, з міхового ¹⁾ полотна, чорна, як стеля в курній хаті; поверх сорочки спара, з долини обігнула і обшарпана веретянка, підперезана ликом або перевеслом, оце була вся його одіж, чи то зима чи літо. Все зігнутий ходив, усе звільна, ледве ліз, усе щось жвав у роті і все голодний був. Ми хлопці чи то пасучи панські вівці, чи роблячи яку иншу роботу, нераз сміялися з нього, дразнили його. Він ніколи не гнівався, не підніс голосу, а все якось так покірно, таким приниженим та прибитим голосом відповідав:

— Так, дітоньки, так! Жартуйте здорові. А хлібця дайте, коли маєте, бо бігме, що ще-м його святого сьогодні в роті не мав...

— А що-ж ви раз-у-раз жвете, Онопрію?—питаємо, бувало.

— Ет!—відповідав він неохітно і, понуривши голову, важко зідхав.

— Онопрій жвачку жве, жвачку жве!—крикне було дехто з пасухів. Другі підхоплять, регіт піде по толоці, а Онопрій нічого, відвернеться та й шкандибає до своєї роботи. Раз тільки я бачив, що він пайком, опирав собі очі брудним рукавом своєї веретянки.

Жінка у нього була зла, так говорили в селі. На вигляд не можна було того

¹⁾ Міховий—з мішка.

по ній пізнати, бо молодиця була вродлива, здорова, рум'яна й весела. Тільки пізніше я зрозумів, яка лиха доля спарувала їх обоє. Онопрій довго парубкував, служив при дворі, свого не мав нічого, аж нараз пан казав йому брати Марпу. Це було його нещастя, бо Марпа взяла його під ноги, приплумила, прибила до землі, морила голодом, навіть казали, що била його вечорами, а сама бігала за двораками. За такою жінкою Онопрій швидко постарівся, згорбився, пожовк і зів'яв, зробився «гусячим повітрям», як казали в селі.

Не знаю вже, по якому там інвентару, досиш, що Онопрій, хоч ніби-то господар, а не наймит, був майже день-у-день на панщині. Здається, що жінка гонила його сама робити понад припис, плапні дні. Та яка то його робота була? У бідолахи не було сили за хруща, і коли інші не допомагали йому чи то на загоні, чи в сподолі, то атаман не жалувал нагайки, бив, копав ногами, аж кості в старого пріщали. А він терпів, ані пари з уст не пускаючи. І диво! Нераз здавалося, що не встане від тих нелюдських побоїв, що всі кості в нього поламани—аж ні! Полежить трохи, постогне тихенько, а далі встане та й знов помаленьку починає порпатися, ніби-то робить щось, не швидче й не ліпше, як і перед бійкою.

Одного разу, — як нині пам'ялю і до смерти того не забуду, — було якось коло полудня.

Саме пшеничні жнива були. Вигнали людей громаду на панський лан і власне вже один вижали. Треба було йти на

другий лан, аж ген на другім кінці поля, за гостинцем¹⁾. Ви, пане, не думайте, що то така проста річ була перейти з одного лану на другий. То нині люди переходять з ниви на ниву, серпами поблискують, віддихають повними грудьми, просяють крижі, перекликаються, віпаються, жартують або про здоров'я питають. Тоді не те було. Пани все лопочили своїх наставників: не вмієте порядку держати, часу багато тратите, поки з одного лану на другий переліжете. А наставникам то що? Вони на конях, нагайки в руках...

То скоро одного лану діжнуть, зараз кричать:

— А ну, що духу на другий лан! Далі!

І пускають коні тропом²⁾, а всіх жінок, старих і малих, серед сквару³⁾ і спраги, серед куряви чи дощу женуть перед собою. Втомлені важкою працею, не вспівши віддихнути, люди біжать, що можуть вискочити, звісно, що молоде та сильне, те біжить наперед, кричить, вівкає, регочеться, так, що здалека думав-би, що яке сполошене весілля жене по полю. Але вагітні жінки, старі та діти не можуть надужати, лишаються з заду. Ой, гірка їх доля. Атаман на коні за ними, пере нагайкою, не питає, чи по плечах, чи по голові. Біжать бідні, падуть у рови та борозни, нераз під кінські копита. Ой, пане, скільки то разів я бачив, як вагітні

¹⁾ Гостинець — шлях.

²⁾ Тропом — бігцем.

³⁾ Сквар — жара.

жінки отак падали, а вставши, мали на плечах сорочку пописану червоними баса-манами! Це нагайка крізь полотно тіло попрогризала.

Отже раз гнали отак громаду з одного лану на другий.

Бігли людонькове полевою стежкою, задихані, червоні, присипані пилом, очі кров'ю поналивані, бо спека була велика. Я стояв край дороги, пас панські коні на перелозі. Пробігли попри мене насамперед парубки, далі дівчата, потім чоловіки, а ззаду стариння ногами набиває. І Онопрій був між ними та він на самім заді лишився. Так і видно, як коліна під ним дилбкочуть, а роззявлені вуста силуються захопити якомога більше повітря. Та де спобі, не може бідолаха за іншими наспіти. А атаман осб-осб за ним на коні. Ще хвилька, аж тут як не роздасться крик:

— Predzej chacie, predzej!¹⁾

І рівночасно свиснула нагайка, чорною гадюкою блиснула в повітрі й обвилася довкола голих по коліна Онопрієвих ніг. Легенбкий ляск, знов блиснула в повітрі нагайка і знов округила голі ноги старого. Він тільки ойкнув і повалився на землю, а на ногах відразу виступили два широкі, червоні перстені і з них помалу почала виступати кров.

Атаман зупинив коня.

— Wstawaj, drabiel!²⁾— кричав до Онопрія. Той звільна, напужуючися, почав підні-

¹⁾ Скоріше, хаме, скоріше!

²⁾ Вставай, злодюго!

матися до гори. В тій хвилі нагайка ще раз оперезала його плечі. Він похилився, мов зігнута лоза, і в тій хвилі щось чорне п'я тверде випало у нього з-за пазухи і покопалося до рова. Онопрій сягнув рукою по свою згубу, та не вспиг захопити її на льоту.

— Co to jest?¹⁾ — крикнув атаман, бачучи його рух.

— Та...та...так! — лепотів Онопрій.

— Podejm i podaj tu!²⁾ — кричав атаман.

Онопрій, усе ще згорблений, весь премо-п'ячи, зліз до рова, підняв і подав атаманові те, що випало в нього з-за пазухи. Атаман довго придивлявся тому предметові, а Онопрій стояв перед ним без шапки, зложивши руки на груди, мов до молитви. Я не зводив очей з його ніг. Коліна раз-у-раз дил'котіли, мов у чоловіка, що дуже змерз, а з червоних перстеньків на худих та чорних від бруду литках поненькими смужками пліла в долину кров і швидко всякала в сірій пил дороги.

— Co to jest? — запитав нарешті атаман Онопрія.

— Та... та... то... то хліб.

— Co? Chleb?³⁾

— Ну, так, мій хліб. Я такий їм. В інших людей то макуха, а в мене, паночку, хліб.

Атаман ще хвилю держав Онопрієв хліб у руці, оглядав його, нюхав, а далі рука в нього якось дивно задрижала, він шпур-

нув тим хлібом геть на поле, швидко видобув із кешені хустку й почав обтирати собі очі. Навіть він розплакався.

Знаєте, пане, повідають, що десь колись пан-біг зробив таке чудо, що заставив каміння плакати. Певно, що те чудо було божа сила. Але, грішний чоловік, я думаю, що то було більше чудо, коли отой наш атаман заплакав над Онопрієвим хлібом. Я малий тоді був, чопирнадцять літ, а як побачив його слези, того чоловіка слези, що був для нас, як огонь, як звір без серця, то мене щось шпигнуло, мов ножем, у серце. Я до тої хвилі нічого не розумів, не застановлявся: казали робити, я робив, били, я терпів, бо бачив, що й інші так само роблять. Я й не думав, щоб то могло бути інакше, навіть не розумів, чи то зле так, чи добре. Противно, нераз мені говорили, що то так треба, що так пан-біг дав, що хлоп лінивий і треба гнати його до праці. Але оті атаманські слези відразу все в моїй душі перевернули. Я пізнав, що мусить бути страшно зло, страшна кривда на світі, коли навіть такий звір мусить над нею заплакати.

Атаман помовчав хвилю, ще раз обтер очі хустиною, а потім винавши з череса якийсь гріш, кинув його Онопрієві і сказав:

— Na masz! Idz do karczmy i kup sobie chleba! A zaraz tam wychodz do roboty!¹⁾

І не дожидуючи довше, затяв коня і пігнав за женцями, а Онопрій, понуривши

¹⁾ Це що таке?

²⁾ Підійми й дай сюди.

³⁾ Що? Хліб?

¹⁾ На, маеш! Йди до коршми й купи собі хліба. А скоро виходи до роботи!

голову та не озираючи навіть закривавлених ніг, потюпав дорогою до села. А коли геть відійшов, я підняв його, той хліб, і сховав його за пазуху. Зразу я думав на сміхпоказати іншим пастухам, щоби побачили, яку то жвачку жве що-дня старий Онопрій, але, коли я взяв макуху в руку, проняв мене такий жаль, що я й собі-ж опам серед поля, при пансвких конях, заплакав, мов мала дитина. І прийшовши вечором додому, я сховав ту макуху у скритку за спрїхою й держу його донині і внукам своїм лишу на пам'ятку.

То вже були останні панщизняні жнива. О велицїдні ¹⁾ потім скасували панщину, і люди вже веснували на своїм. Старий Онопрій не ввадувався, все однаковий був.

— Що вже мені свобода!— зіпхав він.— Будьте собі свобїдні, а мое вже пропало.

Одного тільки бажав: покушати свого власного житннього хліба...

— Оп-би мені хлібця житннього з власного поля покушати!— говорив нераз.— Може-би я аж подї засмакував свободу.

Жнива надходили. Жито вродило на чудо, вище хлопа, а колос, як праник. Старий Онопрій день-у-день рано вибігав на свій загін, придивлявся своєму жити, зі страхом слїдив кожную хмару, зривав колосок і вилущував зернятко, чи вже можна жати. Дождався нарешті, затвердло зерно, пополовіло стебло, похилилося вниз. Ще люди й не збиралися на жниво, а старий Онопрій одного дня взяв серп та й пішов на свій загін.

¹⁾ О велицїдні—коло великодня.

— Вижду два, при снопи, виповчу зерно, змелю на жорнах, аби тільки покуштувати хлібця святого.

Вечорїло. Я ще з одним хлопцем вертав з поля від сїна. Йдемо стежкою по-між жита, розмовляємо, аж глянь: перед нами щось повзе та шелестить. Підбігаємо ближче,— а це старий Онопрій. Нажав при снопи жита, поклав один на голову, другий на одне плече, а претїй на друге, згорбився вдвое й лїзе додому. Снопи великі, жито вродливе, так що колосся аж землею за ним тягнеться. Йдемо за ним, розмовляємо, жарпуємо і все по один, то другий ніби не навмисне стане йому на колосок. А в нього й на стїльки сили нема, щоб відірвати колосок від стебла; за кожним разом спане й не обертаючися, жалїбно-спокїйним голосом говорить:

— Ей, хлопчики, та дайте спокїй! Адже це хлібець святий!

Жаль нам його стало, перестали йому збитки робити, а далї я сказав:

— Дайте, папусю, я вам занесу ті снопи до хапи!

— Ні, синку, вже я сам!

Провели ми його аж до хапи. Жїнки його не було дома, дверї були засунені з середини. Поки ми найшли дерев'яний ключ під спрїхою, поки відїкнули дверї, Онопрій стояв, усе ще держачи снопи на собі. А коли дверї отворилися, він якось прожогом кинувся до середини та спотикнувся на порозї й пихенько разом зі снопами впав на землю. Так немов-би присїв. І пихо. Снопи вкрили його.

— Що вам, патусю? — питаємо з на-
двору.

Не відповів. Вбігли ми до сіней, відки-
нули снопи, а він лежить на землі, лицем
вниз, неживий.

Не дочекав покуштувати свобідного
хліба!..

1096 P.

КООПЕРАТИВНЕ ВИДАВНИЦТВО РУХ

ПОВНЕ ВИДАННЯ ТВОРІВ

Ів. ФРАНКА

За редакцією Ів. ЛИЗАНІВСЬКОГО та С. ПИЛИПЕНКА

- I. **Оповідання.** 1. Вугляр. Лесишина челядь. Два при-
ятелі. Муляр. Сам собі винен. Добрий заробок.
Домашній промисл. Історія моєї січкарні. Довбанюк.
Слимак. Ліси і пасовиська. Цигани. Додатки: 1. Відри-
вок з листа Франка до Драгоманова. 2. Передмова
до збірки „Добрий заробок“. Уваги.— **Ціна 75 коп.**
- II. **Оповідання.** 2. Маніпулянтка. Між добрими людьми.
Чи вдуріла? Яндруси. Поки рушить поїзд. Без
праці. Додатки: 1. Де-що про себе самого. Уваги.—
Ціна 1 крб. 10 коп.
- III. **Оповідання.** 3. Малий Мирон. Оловець. Schön
schreiben. Микитичів дуб. Грицева шкільна наука.
Мавка. Поединок. Мій злочин. У кузні. У столярні.
Отець гуморист. Гірчичне зерно. Борис Граб. Під
оборогом. Уваги.— **Ціна 1 крб.**
- IV. **Оповідання.** 4. Моя стріча з Олексою. На дні.
Хлопська комісія. Панталаха. До світла. В тюремному
шпиталі. Івась Новітній. Додатки: 1. Передмова до
збірки „Панталаха“. Уваги.— **Ціна 1 крб. 10 коп.**
- V. **Бориславські оповідання.** 5. На роботі. Ріпник.
Навернений ріпник. Яць Зелепуга. За-для праз-
ника. Полуйко. Ввчар. Уваги.— **Ціна 1 крб. 25 коп.**
- VI. **З бурхливих літ.** 6. Герой поневоли. Гриць і па-
нич. Різуни. Додатки. Уваги.— **Ціна 1 крб. 05 коп.**
- VII. **Сатири:** 7. Ругенці: Молода Русь. Звичайний чо-
ловік. Знеохочений. Патріотичні пориви. **Сім казок:**
Рубач. Казка про Добробит. Звірячий бюджет. Істо-
рія кожуха. Свинська конституція. Гострий пре-
гострий староста. Історія одної конфіскати. **Казки
й сатири.** Міся. Чума. Куди діваються старі роки.
Як пан собі біди шукав. Як Русин товкся по тім
світі. Наша публіка. Свиня. Як Згода дім будувала.

Доктор Бессервіссер. Із галицької „Книги Битія“. Будяки. Хома з серцем і Хома без серця. Додатки. Уваги. Ціна 1 крб. 20 коп.

Т. VIII. Оповідання. 8. На лоні природи. Шука. Дріяда. Odi profanum vulgus. Соїчине крило. Батьківщина. Вльгельм Тель. Геній. Гершко Гольдмахер. Гава. Гава і Вовкун. Пирого з черницями. Додатки. Вступне слово до „Батьківщини“. Уваги. Ціна 1 крб. 20 коп.

„ IX. Оповідання. 9. Терен у носі. Хмельницький і врожбит. Чиста раса. Панцизняний хліб. Цувакси. Опозиція. Як Юра Шикманюк брів Черемош. Неначе сон. Син Остапа. Злісний Сидір. Записки недужої людини. Додатки. Уваги.

„ X. Повісті. 1. Петрії й Довбошуки.

„ XI. „ 2. Voа constrictor. Ціна 65 коп.

„ XII. „ 3. Борислав сміється. Ціна 1 крб. 30 коп.

„ XIII. „ 4. Захар Беркут. Ціна 80 коп.

„ XIV. „ 5. Основи суспільности. Ціна 1 крб. 20 к.

„ XV. „ 6. Для домашнього вогнища. Ціна 80 к.

„ XVI. „ 7. Перехресні стежки.

„ XVII. „ 8. Великий шум.

„ XVIII. „ 9. Вибір прозаїчних перекладів.

„ XIX. Драматичні твори. 1. Кам'яна душа. Сон князя Святослава. Вчитель. Украдене щастя. Майстер Чирняк. Будка Ч. 27. Рябина.

„ XX. Поезії. 1. З вершин і низин, кн. 1. Ц. 1 крб. 10 к.

„ XXI. „ 2. З вершин і низин, кн. 2. Ц. 1 крб. 20 к.

„ XXII. „ 3. Мій Ізмарagd. Semper tūo.

„ XXIII. „ 4. Зів'яле листя. Із днів журби.

„ XXIV. „ 5. Панські жарти. Поєми. Мойсей.

„ XXV. „ 6. Вибір поетичних перекладів.

„ XXVI. Дитячі твори. 1. Лис Микита. Пригоди Дон-Кіхота.

„ XXVII. „ 2. Коваль Бассім. Абу Каземові капці. Дитячі поезії.

„ XXXIII. „ 3. Коли ще звірі говорили.

„ XXIX. Розвідки. 1. Данте Аліг'єрі.

„ XXX. Розвідки. 2. I. Із секретів поетичної творчости. II. Молода Україна. III. Літературно-критичні статті й замітки.

„ XXXI. Нарис історії української літератури.

„ XXXII. Вибір публіцистичних статтів.